

DOI: 10.18427/iri-2017-0019

A középfokú duális szakképzés értékelése a kibocsátás és komplex vizsga eredményeinek tükrében

© Vámosi Tamás

Pécsi Tudományegyetem, Pécs

vamosi@feek.pte.hu

Lassan közhellyé váló megállapítás, hogy oktatási rendszerünk különböző szegmensei folyamatos átalakuláson mennek keresztül. A cél – mondhatnánk – világos és egyértelmű; finanszírozási hatékonyság növelése mellett jobb indikátorok a megcélzott területeken (pl. korai iskolaelhagyás, lemorzsolódás, tanulmányi eredmények stb.), és persze a munkaerő-piaci igények fokozottabb kiszolgálása képzett és alkalmazható munkaerővel.

Az oktatási rendszert bonyolult társadalmi, gazdasági és munkaerő-piaci folyamatok alakítják, illetve kellene ezekre választ adni. Az iskolarendszer egészének nem elhanyagolható problematikáját adják a demográfiai folyamatok (csökkenő gyerekszám, változó összetétel, területi szegregáció, migráció) következményeként előálló helyzet, valamint a társadalmi környezetben a (fizikai, kétszemes) szakmák presztízsének leértékelődése, összességében az egyéni döntések alakulása. A kialakult helyzetért nincs egy felelős, megnevezhető végső ok, hanem egy összetett, bonyolult folyamatról és rendszerről van szó, melynek megértése – és reményeink szerint javítása – komplex megközelítést igényel. Ennek a bonyolult rendszernek a működésén szeretne az oktatáspolitikai a megfelelő munkaerő utánpótlás biztosítása érdekében javítani.

Jelen kutatás arra hivatott rávilágítani, hogy a szakképzési rendszer egyik kulcsfontosságú változtatása, a duális képzés (és a hozzá köthető komplex vizsga) újbóli megteremtése sem mentes a problémáktól és feszültségektől. Próbáltunk egy másik nézőpontot keresni, és alapvetően a szakmai záróvizsgán begyűjthető információkból kiindulni (komplex vizsga eredményei, illetve a képző intézmények és vizsgabizottság meglátásai, tapasztalatai). A kutatás egyenes folytatása lehet annak a korábbi kutatásnak, amit 2015 őszétől 2016 tavaszáig folytattunk, és konkrét célja volt a szakképzés különböző szintjein, adott szakmacsoportokban végzett (szakképesítést szerzett) pályakezdőkkel szemben a munkaerőpiac, munka világa részéről megfogalmazódó elvárások vizsgálata (Vámosi, 2016).

A szakképzési rendszer fontosabb korrekciói az elmúlt években

Az elmúlt 10 évben számtalan kisebb változtatás mellett 5 nagyobb léptékű, rendszerszintű változás következett be a szakképzésben (OKJ változások sora, a szakképzés rendszerének többszöri átalakítása, fenntartó váltások, stb.), ami miatt szinte lehetetlen értékelni az egyes intézkedések hatását a kimenetre. Hozzáértők szerint *minimum 6-10 év szükséges ahhoz, hogy a rendszerben egy-egy ilyen*

horderejű változtatás eredményét, hatását szignifikánsan mérni lehessen (Tóth, 2016).

A gyerekek fejlesztésébe, a tudásba, a képzésbe, a potenciális munkaerő felkészítésébe tett erőfeszítések *hosszútávra* szóló befektetések, melyek „megtérülését”, hatékonyságát is csak hosszútávon tudjuk értékelni majd. A szakképzési rendszernek és az abban résztvevő érintetteknek elsősorban egyfajta állandóságra, hosszú távú stabilitásra, kiszámíthatóságra, tervezhetőségre volna szüksége. Ehhez nyilvánvalóan kell egy kiérlelt, átgondolt koncepció, egy pontos és konzisztens jogszabályi háttér, megfelelő szakmai környezet és erős elhatározás arra, hogy végig vigyük a koncepciót, és nem változtatunk rajta több éven keresztül. Nagyon nagy problémája a rendszernek, hogy nincsenek meg a feltételei annak, hogy az érintettek (cégek, iskolák, szülők, tanulók) az értékek mentén (persze kérdés az is, hogy mi az, ami érték manapság?) hosszabb távra tervezzenek (László, 2015).

Kimondottan hibás döntésnek bizonyult a *tankötelezettségi korhatár csökkentése*, mert így korábban tűnik el a kényszerítő erő, hogy az oktatási rendszerben maradjon az egyén. Egy módszertani kísérlet alapján 2014 februárjában az oktatási rendszerből csak abban az egyetlen tanévben több mint 42 ezer gyerek morzsolódott le. Közülük több mint 25100 diák saját döntése alapján szakította meg tanulmányait, miután betöltötte 16. életévét, és már nem volt tanköteles. Az korábban már kiderült, hogy 2013, azaz a tankötelezettségi korhatár 16 évre szállítása óta, több mint *tízszeresére nőtt a 18 éven alattiak lemorzsolódása*.

A PISA-felmérés eredményei megmutatták, mennyire nem tudják alkalmazni a tanulók a gyakorlatban a tudásukat, és ez erőteljesen érinti a szakmatanulás folyamatát is. De ez csak az egyik jel a sok közül. Kamarai tapasztalatok már évek óta visszaigazolják a további figyelmeztető (és katasztrofális) tendenciákat (László, 2015).

- „gyenge minőségű” tanulók kerülnek a szakképzésbe (jellemzően az általános iskolát végzettek alsó harmada),
- évről évre növekszik az SNI-s, BTM-es gyerekek aránya, akik speciális pedagógiai módszereket, alaposabb felkészítést, fokozott odafigyelést, körütekintést igényelnek,
- a csökkenő gyereklétszámmal egyidejűleg növekszik a szociálisan hátrányos helyzetűek aránya a szakképzésben, amit a gyakorlati oktató gyakran lustaságnak, érdektelenségnek, értetlenségnek, nevetlenségnek, tiszteletlenségnek lát és általában nincsenek meg az eszközei ahhoz, hogy a tanulót „képezhető állapotba” hozza,
- alapkészségek, képességek hiánya,
- alap matematikai, szövegértési-nyelvtani ismeretek hiánya,
- gyenge kommunikációs és kifejező készség.

A motiváció alapvető hiánya a tanuláshoz és a munkához az egyik legnagyobb és legnehezebben kezelhető probléma. Hogyan, miként adjunk motivációt egy mai fiatalnak? Kinek a dolga, feladata a fiatalnak motivációt adni? Nagyon összetett, bonyolult feladvány. Ezen probléma hátterében a komplex társadalmi folyamatok, hátránykezelési problémák, a család szerepének átalakulása, az iskola lehetőségeinek korlátozottsága, az alap szocializáció elmaradása, a gyakorlati képzőhelyek eszköztelensége, a szakmák, a szakmunka alacsony társadalmi presztízse, erkölcsi és anyagi megbecsülésének hiánya is állhat (Bakó & Lakatos, 2015).

A duális képzés újbóli megjelenése

Hogy ne legyen teljesen pesszimista a tanulmány hangulata, kiemelnénk három olyan változtatást, amelyek véleményünk szerint növelték a szakképzési rendszer hatékonyságát. Az egyik a hiányszakmák beiskolázási folyamatát elősegítő szakmunkás ösztöndíj volt, amely valóban érezhetően növelte a szakmaválasztási szándékot, főleg a hátrányos helyzetűek célcsoportjában. A másik a szakképző iskolák „kivétele” a KLIK feleslegesen centralizált és mozgásképtelen rendszeréből, és Szakképzési Centrumokként az NGM alá történő beillesztése volt, amivel bár a kormány beismerte az intézményi struktúra bukását, sajnos csak a szakképzési rendszert menekítette ki onnan. A köznevelés maradt az „átalakított” KLIK, a felsőoktatás pedig a kancellária bilincseiben.

Nem szeretnénk hosszú és unalmas fejtegetésbe kezdeni az EU-s szakmai források esetében, de az mindenképpen kiemelendő, hogy a 2011-ben kiadott bruges-i kommuniké óta – ami alapvetően a koppenhágai folyamatra támaszkodott – pontosan tudjuk Európa-szerte, hogy mit érdemes tenni a szakképzés területén:

- „a munkaalapú képzés része kell, hogy legyen minden szakmai alapképzésnek;
- az iskolák és a vállalkozások közötti fokozott együttműködés pl. a képzés relevanciájának és a tanári készségek, tudás felfrissítésének, növelésének a fontossága;
- a szakképzés világának fontos szereplői (iskolák, gazdasági vállalkozások, szociális partnerek, hatóságok, állami foglalkoztatási szolgálat stb.) közötti szorosabb együttműködés erősítése;
- a szakoktatási tantervek szabályozása a munkaerő-piaci igényeknek megfelelően;
- az ipari tanulók gyakorlati képzésének és motivációjának a növelése” (A koppenhágai..., 2011).

Ide lehetne még citálni a különböző stratégiák célkitűzéseit és prioritásait, de azok elsősorban a helyi, lokális munkaerő-piaci és társadalmi kontextusban lennének csak igazából értelmezhetőek. Az Európai Unióban három meghatározó szakképzési modell figyelhető meg, földrajzilag eltérő dominanciával: *piaci modell* (angolszász országokban), *tanonc modell* (Németországban és Ausztriában), *iskolai képzés modellje* (skandináv országokban) (Szép & Vámosi, 2007).

Duális szakképzésről akkor beszélünk, amikor a szakképzési feladatok felelősségén és költségein a kölcsönös érdekek elismerése alapján megosztozik az állam és a gazdasági szereplők. E képzési forma fő jellemzői, hogy a szakképzési intézmények és a vállalatok együttműködve képzik a tanulókat. A szakképzési intézmény végzi az elméleti oktatást és a szakmai alapozást (eredetileg 1-2 hetente), az üzemek (cégek, vállalatok) pedig a gyakorlati részét látják el (eredetileg 3-4 nap hetente). Ezt a tanuló- (munka?) viszonyt tanulószerveződés keretében kell rögzíteni, azonban csak olyan céggel történhet szerződéskötés, amelyet a kamara akkreditál és nyilvántartásában szerepeltet. Ez a folyamat azért szükséges, hogy a fogadó szervezet valóban képes legyen biztosítani minden feltételt a diákok teljes körű gyakorlati képzéséhez.

A német duális/tanonc képzésben jelen van egy harmadik fél is; az üzemek feletti képzőközpontok. Ezek azt a célt szolgálják, hogy azokat a technológiákat vagy tananyagelemeket, amelyeket a vállalatok saját kereteiken belül nem tudnak biztosítani, itt meg tudják ismertetni a diákokkal (Vámosi, 2015). Ez a pillér nálunk még hiányzik, bár a kamara már letette a minisztérium asztalára a javaslatát, pl. a

hányattatott sorsú TKKI-k funkcióváltását szorgalmazva. Magyarország ennek a mintának az alapján, és az Unió célkitűzések értelmében kezdte meg átalakítani az oktatási rendszerét. A 2011. évi CCIV. törvény a duális jellegű – tanonc modellre épülő – képzési rendszer bevezetéséről rendelkezik (A szakképzés..., 2014:5).

A törvényi változások szerint továbbra is szakiskolákban és szakközépiskolákban folyik a szakképesítés megszerzésére irányuló, szakmai vizsgára történő felkészítés. Az Országos Képzési Jegyzék tartalmazza az állam által elismert szakképesítéseket, és meghatározza a képzés időtartamát, a szakmai- és vizsgakövetelményt, amelyet a szakképzési kerettanterv alapján dolgoztak ki. A szakképzés megszerzéséhez komplex szakmai vizsgát kell tenni vizsgabizottság előtt. *„A komplex szakmai vizsga a szakmai elméleti és gyakorlati képzés során átadott és megtanult, a szakmai és vizsgakövetelményben előírt szakmai követelményeknek a szakképzési kerettanterv szerinti elsajátítását egységes eljárás keretében méri.”* (A szakképzési rendszer..., 2016).

Az új rendszer bevezetésének következtében már a 9. osztálytól van szakmai képzés, és a 12. osztály végén, az érettségizni akaró diákoknak szakmai tárgyat is kell választani. A sikeres érettségivel a kétéves szakmai képzésből egy év teljesül, ezután még egy év szakmai képzés és gyakorlat teljesítése után sikeres OKJ-s vizsgával szakmához jut a tanuló (Bihall, 2011). Miért jó a duális képzés a cégeknek? Mert olyan szakembert nevelhet ki magának, aki

- tényleg rendelkezik a szakmai készségekkel,
- munkahelyen sajátította el a tudását,
- csoportban dolgozott,
- fejlődtek a soft skill-jei, látott már vállalati kultúrát,
- van valós tudás a diplomája mögött,
- akar és tud szakmailag, emberileg fejlődni,
- elsajátította a használt technológiát,
- az átmenet a szakképzési rendszerből a munka világába lényegesen gyorsabb és könnyebb,
- nem vesz „zsákbamacskát” a leendő munkatárssal, mert tanulói éve alatt kellőképpen kiismerhette.

Fontos ezeket a szempontokat kihangsúlyozni, mert a duális képzés a legtöbb munkáltató esetében költséget jelent, vagy mondjuk inkább úgy, hogy befektetést igényel a jövőbeli haszon – képzett és alkalmazható munkatárs – reményében.

Kutatási eredmények

A kutatás során áttekintettük a 2016 nyarán lezajlott szakmai záróvizsgák eredményeit Baranya megyében, illetve a kamara által bekért vizsgaelnöki, vizsgáztatói és képző intézmény által összeállított jegyzőkönyveket és írásbeli (anonim) véleményeket. Elsősorban arra koncentráltunk, hogy rávilágítsunk a komplex vizsgák minőségi aspektusára (pl. mi indokolhatta a rossz eredményeket), és milyen jellemzők kísérték a szakképzési folyamatot, ami hatással volt az eredményekre, felkészültségre, és összességében a rendszer hatékonyságára. Helyhiány miatt nem térünk minden szakmacsoportra, inkább csak felvillantunk adatokat és összefüggéseket, ami azért rámutat a duális képzés kiforratlanságára, fejlesztési lehetőségeire. Az átvett szó szerinti idézetek minden esetben a

jegyzőkönyvekből származnak. Az információkat témakörökre osztottuk, a könnyebb áttekinthetőség miatt. A következő témaköröket alakítottuk ki:

- ✓ tanulmányi eredmények, tanulói felkészültség,
- ✓ vállalati szerepvállalás,
- ✓ komplex vizsga kialakítása.

A *tanulói felkészültség* több szakképesítés esetében is katasztrofálisnak nevezhető. Autótechnikus és autóelektronikai műszerész komplex vizsgán 30 tanulóból 12 bukott meg, és további 12 kapott elégséges érdemjegyet. „A tanulók felkészültsége gyenge, ezt tükrözi az egyes vizsgarészek eredménye is. A pótló vizsgára utasított tanulók száma az előző évekhez képest jelentősen megnövekedett, mely elsősorban az írásbelin elért gyenge eredményeknek köszönhető.”

Karosszerialakatos szakképesítés írásbeli vizsgája esetében: „A feladatlap nem volt nehéz, bár néhány kérdés nem az adott szakmára vonatkozott. Alapvető matematikai ismeretek hiánya okozhatta a gyenge eredményeket.” A tavalyi évben a 27 fő vizsgázóból 23 fő bukott írásbeli vizsgán. „Meglátásom szerint a jelöltek felkészítése nem volt teljes körűen megoldott. A jelöltek ismerethiányán túl motivátlanságát is megfigyeltem, amely nélkül nehezen lehet a célt, jelen esetben a szakmai vizsgát teljesíteni.” *Komlói szaktanár véleménye:* „A mentalitás, hozzáállás az osztályban nem megfelelő.”

Az ipari gépészek esetében a summázat pontosan szemlélteti a magyar szakképzési rendszer fő problémáját: „Jellemző, hogy a manuális tevékenységeket szívesebben, nagyobb intenzitással végzik, és hajlandók tanulni, mint az elméletet. Matematikai készségeik, tudásuk hiányos és annak pótlására irányuló felzárkóztatási kísérleteknek erősen ellenállnak. Életperspektívaként a nehéz fizikai munka csak kevesek számára vonzó, különösen alul motiváltak, mert mindenkor a nyugat-európai bérekhez és életszínvonalhoz igazítják elvárásaikat.” „A tanulók elméleti felkészültsége nagyon gyenge volt. A szakszavakkal többen nem voltak tisztában. Alapvető faipari fogalmakat nem ismertek.” „A gyakorlati vizsgára való eredményesebb felkészülést nagyban segítené, ha a tanulók a vizsga előtti időszakban 1-2 hónapban az iskolai tanműhelyben kaphatnának célirányos gyakorlati felkészítést.” „Sajnos a pincérek a vizsgára nem voltak felkészítve megfelelően. Sokan még az adott gyakorlati hely étlapját sem ismerték. Tudásuk mind gyakorlati vizsgarésznél, mind ital-és ételismeretnél nagyon hiányos volt.” „Tragikusan gyenge volt a pincérek idegen nyelvi tudása, pedig enélkül elképzelhetetlen a szakma gyakorlása.” „A 3 éves szakképzésénél az idei évben vizsgázóknál az elméleti tantárgyak alacsony szintje volt jellemző. Ez magyarázható az alacsony óraszámokkal és a tanulók előzetes tudásszintjével.”

A *vállalati szerepvállalás* esetében a legtöbb visszajelzés a felkészítés hiányosságaira irányult. Autószerelő szakképesítés esetében: „A gyakorlati felkészültségük hiányosságainak egyik fő oka, hogy a külső gyakorlati képzőhelyek egyes munkafolyamatok oktatását nem biztosítják a tanulók számára. A gyakorlati képzés során elsősorban nem a szakképzési tantervben előírt feladatokat végeztetik a tanulókkal.” Statisztika: 19 vizsgázóból 7 elégtelen érdemjeggyel zárta a vizsgát, mindegyikük gyakorlati vizsgán bukott.

Hegesztők esetében: „Az érettségivel rendelkező tanulók jobb felkészültséggel rendelkeztek, mint a szakiskolát végző növendékek. A tanulók a gyakorlati képzőhelyeken nem minden esetben tudják elsajátítani a megfelelő gyakorlati szintet. Ennek oka az, hogy a gyakorlati képzőhelyek nem alkalmaznak a képzésben meghatározott technológiai folyamatokat, a másik ok, a tanulók nem hatékonyan profit

termelő képességei miatt alacsonyabb tudást igénylő munkafolyamatokban tartják, a szakmai munkához, az elvárható gyakorlat megszerzéséhez kevesebb alkalommal „jut hozzá”. „A cégek a vizsga során alkalmazott négy eljárás (gázhegesztős, AFI, AWI, MMA) nem mindegyikét gyakoroltatják, illetve nem tervszerűen teszik. A végeredmény egy betanított munkást eredményez, amely egy adott cég profiljának megfelelő hegesztő tevékenységre teszi alkalmassá a vizsgázót.” „Gyakorlati felkészültségben nagyon vegyes képet mutattak a tanulók, volt, aki ügyesen, magabiztosan dolgozott és volt, aki alig mert hozzáúlni az anyaghoz. Meghatározó volt, hogy ki milyen gyakorlati képzőhelyről érkezett.” „A kamaráknak felül kellene vizsgálniuk azt a döntést, miszerint 10. évfolyamtól iskolai tanműhelyben nem képezhetők a tanulók. Vannak olyan tanműhelyek – Bóly, Mohács- ahol olyan gépeket láthatnak, olyan gépeken dolgozhatnak, amivel a gyakorlati helyek többsége nem rendelkezik.” „A gyakorlati vizsgafeladatok során hihetetlen szakmai hiányosságokat láthattunk. A derékszög, a függőleges, a vakolóhabarcs összetétele ismeretlenek voltak némely vizsgázónak. A szóbeli vizsgán is mély tudatlanságot tapasztaltunk. Az egyik vizsgázó burkolás témakörű szóbeli feleletében arról tájékoztatott, hogy burkolási munkával nem találkozott a 2 év során. A burkolási munka szakszavai ismeretlenek voltak számára (pl. tágulási hézag.)” „A gyakorlati vizsga során a vizsgázók határozottan, megfelelő tempóban dolgoztak, az viszont érzékelhető volt, hogy különböző helyeken voltak gyakorlaton. Elmondásuk szerint is volt, akivel többet, volt, akivel kevesebbet foglalkoztak, kevesebb időt tudtak rájuk szánni.” „A vizsgázók elbeszélése szerint a munkahely nem vagy elvértve készítette fel őket a vizsgára. Ott csak napi teendőket láttak el”.

Cukrászok esetében: „A vizsgázók felkészültsége változó volt. A munkaszervezési feladatokat nem jó időbeosztással végezték. Jól látszott, hogy melyek azok a munkafázisok, termékek, amelyeket a gyakorlati képzőhelyen napi szinten végeznek, ill. készítenek és melyek azok, amelyeket nem. A vizsgázók elmondása szerint tortával még nem dolgoztak, ezt a díszmunkájuk is tükrözte.”

A *komplex vizsga* tartalmilag az egész szakképesítésre irányul, szemben a korábbi modulrendszerű felosztással. A struktúra így egyszerűsödött, azonban a vizsgarendszer továbbra is hibákat jelez. „A komplex vizsgarendszer vizsgarészenkénti 51%-os követelményszintje ennek a szakmának hagyományosan nehéz írásbeli feladatsora mellett nehezen megugorható szint. A gyakorlati vizsga követelményrendszere valójában nem alkalmas igazi, komplex vizsgatevékenység kialakítására, mert a régi modul rendszer moduljainak vizsgatartalma lett felsorolásszerűen átemelve, így a gyakorlatban továbbra is 4-5 alig-alig egymáshoz kapcsolható gyakorlati vizsgarészt kell lebonyolítani.”

CNC gépkezelők esetében: „Az időkeret 90 perc volt. Ezen idő alatt gépi forgácsoló szakmai számításokkal terhelték a vizsgázókat. Gyakorlatilag olyan diákoknak lett megfelelő az írásbelijük, akik előtte gépi forgácsológépként SZKTV-n indultak és értek el szép eredményeket (SZKTV I. helyezett gépi forgácsoló 51 pontot ért el CNC gépkezelő írásbeli vizsgán.)”. Ez főleg a végső eredmények tükrében érdekes, hiszen a gyakorlati vizsgarész esetében 4 jeles, 2 jó és 3 közepes, az írásbelin pedig 2 közepes, 2 elégséges és 5 elégtelen érdemjegy született, ami némileg ellentétes képet ad. Nehéz azt elképzelni, hogy aki gyakorlatban jól bánik a géppel, ne rendelkezne megfelelő kompetenciákkal az írásbeli feladatok esetében.

Gépi forgácsológépek esetében: „Visszatérő problémának látom, hogy az írásbeli feladat túlzottan elméleti ismereteket mér. A bonyolult megfogalmazások, rosszul látható ábrák még jobban nehezítették a jelöltek munkáját. A vizsgafeladatban megjelent CNC programírás feladatot megjelenésében és súlyában is eltúlzottnak

tartom.” „A szakma követelményrendszere nagyon helyesen ismerte fel az írásbeli szükségtelenségét, így a szakmai vizsga gerincét a valós gyakorlati ismeretek és a gyakorlati munkavégzéshez elengedhetetlen elméleti háttér számon kérése adja. Vizsgaszervezési, vizsgáztatási szempontból a követelményrendszert tekintve a legjobban összerakott gépészeti szakma a hegesztőké.” „Az írásbeli feladatsort alkalmatlannak találtam a valós tudás mérésére. A pontozás nem volt arányban a feladatok nehézségi szintjével, és a számítási feladatok nem asztalosoknak valók, inkább technikusoknak, akik képletgyűjteményt használhatnak a megoldás során. Helyenként a feladateleírás pongyola, nem egyértelmű, illetve nehezen értelmezhető és nem alkalmazkodik az asztalosok szövegértési képességeihez. A feladatsor nem fedi az SZVK-ban megfogalmazottakat.” „Egy szakács elméleti felkészültség és számonkérés nélkül a gyakorlatban sem fog boldogulni. Elhibázott lépés az elméleti vizsga megszüntetése – mert így nem mérhető az élelmi anyagismeret és technológiai ismeret.”

Irodalomjegyzék

- Bakó Tamás, & Lakatos Judit (2015). A magyarországi munkapiac 2014-ben. In Fazekas Károly, & Varga Júlia (szerk.), *Munkaerő-piaci Tükör* (pp. 17-36.) Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Bihall Tamás (2011). A modern három éves szakképzés bevezetése Magyarországon. *Szakképzési Szemle*, 27 (1), 5-25.
- Duális képzéssel a munka világában - a duális szakképzés Magyarországon* (2015). Budapest: Magyar Kereskedelmi és Iparkamara.
http://www.tanuloszerzodes.hu/sites/default/files/files/Let%C3%B6lt%C3%A9sek/Dualis_képzés_HU.pdf [2016.12.10.]
- A koppenhágai folyamat* (2011). *A szakoktatás és -képzés területén való fokozott európai együttműködés.* <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=URISERV%3Aef0018> [2016.12.08.]
- László Gyula (szerk.) (2015). *Baranya megye képzési stratégiája*. Pécs: Baranya Megyei Önkormányzat.
- Pécsi-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara (2016). *MKIK GVI „Szakiskola 2016” kutatás.* PBKIK online kérdőívészés.
- A szakképzési rendszer helyzete* (2016). Budapest: Oktatási Hivatal.
http://www.oktatas.hu/szakkepzes/hazai_rendszer?itemNo=3 [2016.12.07.]
- A szakképzés szabályozása* (2014). *Tájékoztató a szakképzési szakértők szakképzési változásokra való felkészítéséhez.* Budapest: Nemzeti Munkaügyi Hivatal.
- Szép Zsófia & Vámosi Tamás (2007). *Szakképzés és felnőttképzés – makro-folyamatok, tervezés.* Pécs: PTE FEEK.
- Tóth István János (2016). *A pályakezdő szakmunkások munkaerő-piaci helyzete - 2016.* Budapest: MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet.
- Vámosi Tamás (2015). *Tanoncból mesterember.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Vámosi Tamás (2016). A középfokú szakképzésben tanulók átmenete a munka világába; a munkahelyi elvárásokra és kiválasztási folyamatra való felkészítés vizsgálata. In Karlovitz János Tibor (szerk.), *A IV. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia válogatott tanulmányai* (pp. 265-271). Komárno: International Research Institute.